

ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ISSN: 1308–9196

Yıl : 13 Sayı : 35 Ağustos 2020

Yayın Geliş Tarihi:13.05.2020 Yayına Kabul Tarihi: 15.08.2020

DOI Numarası: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.737122>

YAZLIK MESCİTLERE KAVRAMSAL VE TİPOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Fuat ŞANCI *

Öz

Bu makalede dini mimari içerisinde ele alınan yazlık mescitler incelenmiş olup, bunların son cemaat mahallerinden tamamen farklı olduğu ve yazlık mekân, yazlık namazgâh, namazgâh gibi isimlendirilenlerden de de ayrı bir kavramla ifade edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Konumuz olan yazlık mescitler, namazgâhlardan minberlerinin bulunmayışı ve bir cami veya yanında bulunan avlusunda bulunuyor olmaları ile ayrılırlar. Bunlar verdikleri hizmet açısından da farklılık gösterirler. Namazgâhlar şehir dışında yaşayanlara, yolculara hizmet vermek için veya büyük insan kitlelerini bir araya toplamak üzere inşa edilirken, yazlık mescitler şehirde yaşayan insanların sıcak yaz günlerinde bir arada ibadet için toplanmalarına yönelik bir uygulamadır. İşlevsel olarak; namazgâhlar cuma mescitlerini, yazlık mescitler ise mescitleri karşılamaktadır. Bu tür yapıların sıcak iklimin hâkim olduğu yerleşim yerlerinde yaygın kullanım alanı bulduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yazlık Mescit, Yazlık Mekân, Namazgâh.

Camii, Mescit

* Dr. Öğretim Üyesi, Adiyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Mail: fsanci@adiyaman.edu.com.tr

A CONCEPTUAL AND TYPOLOGICAL APPROACH TO SUMMER MASJIDS

Abstract

In this article, 'summer *masjid*' is discussed as part of religious architecture to develop the argument that it is essentially different from the last congregation area (*son cemaat yeri*), thus deserves a separate name rather than being referred to as a summer venue, summer prayer place, or prayer place (*namazgâh*).

Summer *masjid* is distinguished from prayer places called *namazgâh* in that it does not feature a *minbar* and is located inside the mosque yard. These also differ in terms of the services they provide. Prayer places called *namazgâh* serve the residents of suburbs or the countryside, as well as wayfarers, and are made for bigger crowds; whereas the summer *masjid* is a meeting point for city dwellers who prefer worshipping together as a congregation. In terms of their functions, *namazgâh* corresponds to the Friday *masjid* and summer *masjid* to *masjid* proper

Keywords: Summerly Masjid, Summer venue, Namazgâh, Mosque, Masjid,.

1. GİRİŞ

Türk İslam mimarisinde sıcak yaz mevsimlerinde ibadet etmek için farklı mekânlar kullanılmış ve bu mekânlara değişik isimler verilmiştir. Konumuz olan yazlık mescitler, namazgâh, (Şancı.2019,106) yazlık namazgâh (Altun. 1978.14 Uluçam 1989.41), yazlık mekân (Karpuz, 2006: 289; Bayhan, 2007: 84; Altın, 2017: 109) gibi farklı isimlendirmelerin yapılmış olması bir anlam kargaşasına sebep olmaktadır. Ayrıca yazlık mekân ifadesinin bazı durumlarda cami ve mescitlerin farklı bölümlerinden birinin yerine kullanılmış olduğu da tespit edilmiştir¹.

Yazlık mescitler, cami mescit gibi yapıların avlusuna yerleştirilmiş mihraptan ibarettir. Minberleri bulunmadığı gibi cami ve mescitlere giriş sağlayan bir ön mekân (son cemaat mahalli işlevinin bulunmadığı da görülmektedir.

---

¹ H. Karpuz Yazlık mekânlı camiler başlığı altında incelediği bazı yapılarda doğu veya batıya alınmış son cemaat mahallerini yazlık mekân olarak tanımlamıştır. Bayhan ve Altın ise yazlık mekân ifadesini yazlık mescitler için kullanmıştır. Bunlar tamamen farklı işlevleri bulunan yapı veya yapı elamanlarıdır.

Yazlık mescitler için kullanılan namazgâhlar ise etrafı alçak tutulmuş duvarlarla çevrili bir seki, kıbleyi gösteren bir mihrap ve yanında bir minberden ibaret yapılar olup bunlar genellikle yol kenarlarında veya sayfiye yerlerinde büyük kalabalıkların bir arada bayram ve cuma namazı kılabilmesi², hacı gönderme ve karşılama gibi eylemlerin gerçekleştirilmesi için inşa edilmiş ibadet alanlarıdır (Hasol, 1979: 368; Arseven,1983: 1493; Sözen ve Tanyeli, , 1986: 170; Akmaydalı, 1994: 123-126; Pakalın, 2004: 651). Namazgâhlar, üzeri açık mescitler olarak ta tanımlanmıştır (Develioğlu, 1993, 804). Bu tanıma paralel olarak namazgâhlara, açık cami veya mescit isminin önerildiği de görülmektedir (Kürüm,2007:105).

Namazgâh yapısının öncüsü olarak Peygamberin evi gösterildiği (Kürüm, 2007:105) gibi Basra'da M.635 yılında Utba Bin Gazvan tarafından yaptırılan camii de gösterilmektedir (Söylemezoğlu, 1954: 33)

Anadolu'da namazgâhlara örnek olarak Eski Malatya Namazgâhı (1473 onarım kitabesi) (Eskici, ,2002,407), Gelibolu Azaplar Namazgâhı (1407), Bursa Umur Bey Namazgâhı (1439); Konya (Musalla) Namazgâhı (1541), Sivrihisar Şeyh Mehmet Namazgâhı (1811), Diyarbakır Namazgâhı (1860), (Akmaydalı,1994:123-126) gösterilebilir.

Yaz mevsiminde namaz kılmaya yönelik yapılar içerisinde değerlendirilen bir diğer yapı türü ise "Yazlık Mekânlı" camiler olarak adlandırılmıştır (Karpuz, 2006: 289). Yazlık mekânlı camiler olarak kabul edilen Konya/Bozkır Harman Köyü ve Konya/ Bozkır Sorkun Köyü camileri ve diğer örneklerdeki bu mekânlar; caminin son cemaat mahalline tekabül etmekte olup cami veya mescitle organik bağı bulunan ve yapının doğu veya batısında bulunabilecek bir veya iki yönü ile dışa

² Peygamber zamanında Medine'de birçok mescidin bulunduğunu cuma namazlarının Mescidi Nebevi'de Peygamberin önderliğinde kılındığı, bayram namazlarının ise genellikle şehir dışında açık alanlarda (namazgâh) kılındığı belirtilmektedir (Çam, 1999: s.183).

açık, üzeri kapalı ibadet alanı ve giriş işlevi bulunan bir mekândan oluşmaktadır. Genellikle cami ve mescitlerin kuzeyinde bulunan son cemaat mahalleri burada, yapının üzerine kurulu olduğu arsanın sokakla bağlantısı veya arazi koşullarının zorlamasıyla doğu veya batıya alınmıştır. Bunları; harime girişi sağlayan bir ön mekân (son cemaat mahalli) olduğu için yazlık mescitlerle aynı kategori içerisinde değerlendirmemiz mümkün değildir.

Son cemaat mahallerinin yazlık mekân olarak adlandırılmasının yanı sıra çalışmamızın konusu olan yazlık mescitlerin de “yazlık mekân” (Bayhan, 2007:84; Altın, 2017: 109; Altın 2015:230) ve “yazlık namazgâh” (Altun, 1978:14; Uluçam, 1989:41)³ olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Yazlık mekân; avlu, revak, eyvan gibi dışa acık birçok mekânı kapsayabilecek çok genel bir kavram olması sebebiyle bunu sınırlamak gerektiği kanaatindeyiz. Yazlık Namazgâh terimi anlam itibarı ile kışlık namazgâhların varlığına işaret etmekle birlikte namazgâh ifadesi, yazlık kullanımı kendi içerisinde barındırmaktadır.

Cami mimarisinde de yarı göçebe hayatın yazlık ve kışlık kavramlarından hareket edersek, kışın kullanılan yapının karşısında yazın kullanılan bir yapının bulunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunu cami mimarimizde, kışlık olarak kapalı bir mekândan oluşan cami ve mescitler karşılamaktadır. Yazlık kavramını ise yukarıda da belirttiğimiz gibi namazgâhlar karşılamaktadır ki bunlar da bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaygın olarak cami ve mescitler tüm mevsimlerde ibadet için kullanılsa da problemi oluşturan konu, bir cami veya mescitle aynı avluda birleşmiş, biçim ve kullanım zamanları açısından birbirinden ayrılan iki farklı ibadet mekânından birine ne ad verileceğidir.

---

³ Abdulkadir Geylani Külliyesi anlatılırken aynı mekân; s.32 de yazlık mescit olarak tanımlanmışken s.41’de yazlık namazgâh başlığı altında tanımlanmıştır. Birinci kullanıma katılmakla birlikte ikinci kullanımda; Namazgâh ifadesi yazlık anlamını kendi çerisinde barındırmakla beraber namazgâhlar farklı özellikleri ile bu yapıdan ayrılırlar.

Camiler ve mescitleri kışlık mekân olarak değerlendirdiğimizde bunların karşıtı olarak yazlık cami veya yazlık mescit ifadesini kullanmamız gerekmektedir. “Yazlık cami” ifadesi 1848 tarihli bir belgede, Antakya Ulu Camisinde (1271) (Şancı,2019:27) yapılan onarımlar anlatılırken kullanılmıştır (Kara, 2005: 91; Şancı, 2019: 29). Bilindiği üzere cami ile mescit arasındaki en önemli fark içlerinde minberin bulunup bulunmamasıdır. İçlerinde minber olan ve cuma ve bayram namazı kılınan yapılar cami veya cuma mescidi olarak anılmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 1986: 49), Bu ayrımı namazgâh ve yazlık mescitlerde de yapabiliriz Yukarda verdiğimiz namazgâh tarifinde veya örnek yapılarda mihrap ve minberin mevcut olduğunu görmekteyiz. Fakat çalışmamız kapsamında inceleyeceğimiz örnekler ile namazgâhlar arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Yazlık mescitler, namazgâhlardan hem bir başka yapıya bağımlı olmakla hem de minberlerinin bulunmayışı ve kullanım amaçları açısından ayrılırlar. Bu sebepten dolayı bir cami veya mescidin avlusunda yer alan dışa açık bir mekândan oluşan, mihraptan ibaret yapılara yazlık mescit demenin doğru olacağını düşünmekteyiz. Çünkü burada bayram namazı, cuma namazı, gibi ibadetler yapılamadığı gibi bunların içinde buldukları avlular, büyük insan topluluklarını alacak kadar da geniş alanlar olmadığı görülmektedir. Bunlar, genellikle mescidin veya caminin bulunduğu mahalle sakinlerince ibadet maksatlı kullanılan yerlerdir.

Yazlık mescitlerde namaz kılınan alan, caminin avlu zemini ile aynı düzlemde olduğu gibi bunların bazen bir seki ile yükseltilerek avlu zemininden ayrıldığı da görülür. Yazlık mescitler, üzeri açık ve kapalı olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

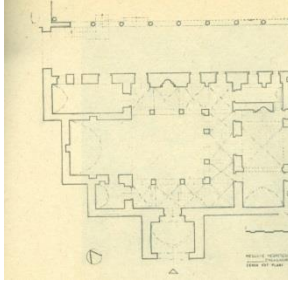
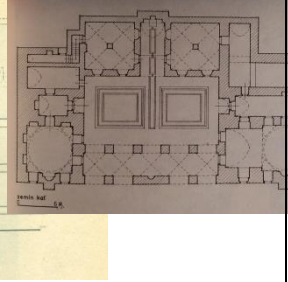
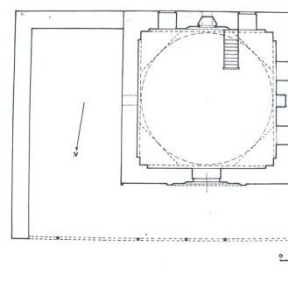
2.Yazlık Mescit Tipleri

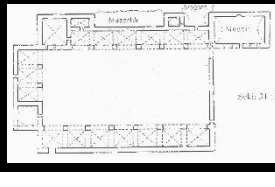
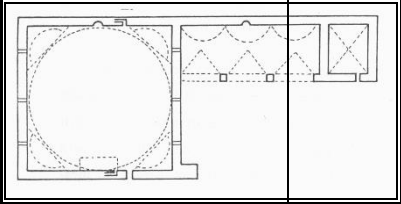
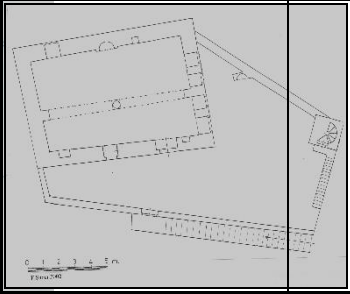
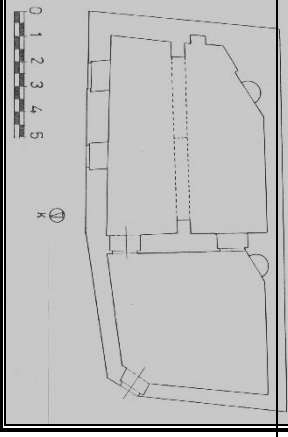
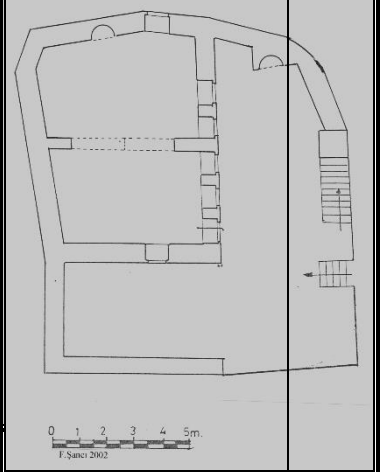
2.1.Üzeri Kapalı Yazlık Mescitler

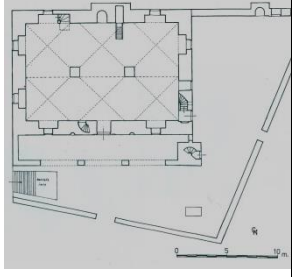
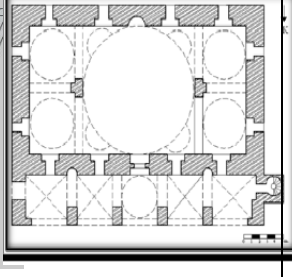
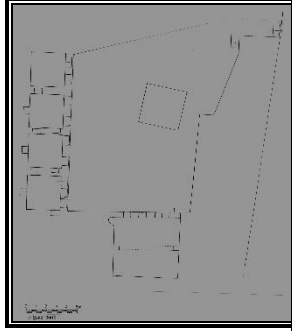
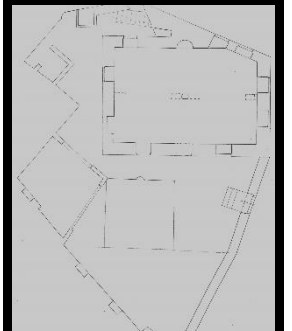
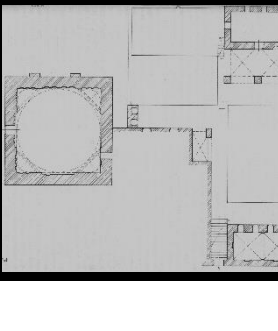
Üzeri kapalı yazlık mescitler, cami veya mescidin avlusunda, avlunun kible duvarına paralel veya dik bir revak görünümündedirler. Burada ibadet alanı revaklı bölümle sınırlı olmayıp serilen sergilerle avluya da taşmaktadır. Üzeri kapalı yazlık mescitler; cami veya mescidin avlusunda olmakla beraber ana yapıya bağımlı veya ondan bağımsız olarak ele alınmış, giriş mekânı özelliği olmayan yapılardır.

Bu tür uygulamaları Diyarbakır, Mardin, Adana ve Şanlıurfa'da tespit edebildik.

YAZLIK MESCİT TİPLERİ

Üzeri Kapalı Yazlık Mescitler		
		
Diyarbakır Mesudiye Medresesi	Mardin Zinciriye Medresesi	Adana Ağca Mescit

		
Harran Şeyh Hayat Türbesi ve Camisi	Şanlıurfa Mevlidi Halil Camisi	Şanlıurfa Hızanoğlu Camisi
ÜZERİ AÇIK YAZLIK MESCİTLER		
Avlu ile Hem Zemin Olan Yazlık Mescitler		
		
Adıyaman Ulu Camisi	Adıyaman Kap Camisi	Antakya Ağca Mescit
		
Antakya Zoveroğlu Camisi	Antakya Hünkar Mescidi	Antakya Hedbe Mescidi

		
Gaziantep Ahmet Çelebi Camisi	Şanlıurfa Nimetullah Camisi	
Avlu İçerisinde Seki Şeklinde Olan Üzeri Açık Yazlık Mescitler		
		
Antakya Selvili Camisi	Antakya Uçtum Mescidi	Mardin Eminateddin Camisi

2.1.1. Diyarbakır Mesudiye Medresesindeki Yazlık mescit

Mesudiye medresesi uzun bir inşa sürecinden sonra 1198 -1224 yılları arasında tamamlanabilmıştır (Kuran, 1969:2-28; Sözen, 1970: 153-159; Altun, 1978:133; Beysanoğlu, 1987: 338-339; Tuncer, 1996: 45-48).

Diyarbakır Ulu camii avlusunun kuzeyinde bir revakla avluyla irtibatlandırılmış bulunan açık avlulu iki katlı bu medrese içerisinde de bir yazlık mescit bulunmaktadır. Medresenin üç yanı revaklarla çevrili avlusunun güney

bölümünü oluşturan revaklı kısma yerleştirilen bir mihrapla bu bölüm bir yazlık mescit olarak düzenlenmiştir. Ayrıca Mesudiye medresesinin batı kanadında mescit olarak kullanılan mihraplı bir bölüm bulunmaktadır. Mihraplı revak ile kapalı mekândaki mihrap, cami veya mescitlerde de karşımıza çıkan yazlık mescit - yazlık mescit ilişkisini gündeme getirmektedir. Bu sebepten dolayı medrese avlusunun mihraplı güney revağını bir yazlık mescit olarak değerlendirmekteyiz (Plan:1, Resim:1).

2.1.2.Mardin Zinciriyé (İsa Bey) Medresesindeki Yazlık mescit

Medresenin giriş kapısı üzerinde Artuklu Beyi İsa Bey'in 1385 yılında yapıyı yaptırdığını gösteren kitabe bulunmaktadır (Altun, 1978: 171.).

Kompleks bir yapı olan medrese birbiri ile organik bağ içerisinde; medrese, cami türbe ve iç avluda yer alan yazlık mescitten meydana gelmektedir. Yazlık mescit, iç avlunun güneyinde dört bağımsız paye ile yanlarda duvar payelerine basan kemerlerle taşınan çapraz tonoz örtüden oluşmaktadır. Asıl mescide bitişik inşa edilmiş olan yazlık mescit kible yönünde bir mihrap ve bunun iki yanında yer alan pencerelerle dışa açılmaktadır (Plan:2, Resim:2).

2.1.3.Adana Ağca Mescit'teki Yazlık Mescit

Yazlık mescit; Adana'nın Ulu Cami mahallesinde bulunan 1409 tarihli Ağca Mescit' in batı cephesi boyunca uzanan platformun kible yönüne yerleştirilmiş bir mihraptan meydana gelmektedir (Çam,2010:131-132). Mescidin kuzey cephesindeki taç kapısını da içine alan sundurma batı yöndeki yazlık mescidin de üst örtüsünü oluşturmaktadır. Yazlık mescit kısmı, asıl mescidin batısında mihrap duvarına dik bir sahin görünümündedir. İki yönden dışa açık olan yapı, girişinin kuzey yönde bulunması sebebi ile hiçbir şekilde son cemaat mahalli veya giriş bölümü işlevini üstlenmemiştir (Plan:3, Resim:3). Gösterişli bir

mihraba sahip olan yapı mescitle birlikte platform üzerine kuruludur. Mescidin avlu düzeni kaybolduğu için yapı ile avlu arasındaki ilişki hakkında bir şey söyleme imkânına sahip değiliz⁴.

2.1.4.Harran'da Şeyh Hayat Türbesi ve Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Yazlık mescit; Şeyh Hayat Türbesi ve Camisi'nin (1195-1196), (Şeşen, 1993: 43; Kürkçüoğlu. 2013:195). batısında bulunan avlunun kible yönüne yerleştirilmiştir. Yazlık mescidin üzerinde yer alan kitabede; Besmele, Kelime-i Tevhit ve Maşallah ibaresinin altında H.1275/ M.1858 tarihi yer almaktadır (Kürkçüoğlu, 2013:195). Yapı, avlunun kible duvarına paralel sıralanmış dört kubbeli bir mekân olup avluya sivri kemerli bir revak şeklinde açılmıştır. Kubbeler kible yönünde duvara, diğer yönlerde ayaklara basan kemerlere oturtulmuştur. Avlu zemininden 25 cm. yükseltilecek asıl ibadet alanı vurgulanmıştır (Resim:4 Plan :4). Eserin mihrabı iri mukarnaslı bir kavsaraya sahip yarım silindirik bir nişten ibarettir.

2.1.5.Şanlıurfa Mevlidi Halil Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

1523 yılında Muhammed Salih Paşa tarafından inşa edilen (Kürkçüoğlu, 1993: 108). Mevlidi Halil Camisi'nin hazire kısmının kuzeyinde ve caminin doğusunda yer alan yazlık mescit, taş kemerlerle hazireye, payelere bindirilen sivri kemerlerle de avluya açılmaktadır (Plan 5). Bu alan çapraz tonozlarla örtülü bir revak görünümündedir. Avlu zemininden yükseltilmiş ve ajurlu korkuluklarla avludan ayrılmış olan yazlık mescidin mihrabı, doğuya doğru kaydırılmıştır. Mihrap nişinin, taş kemerli kavsarasını belirleyen kaval silmesi devam ettirilerek, mihrap nişini iki yandan kuşatmaktadır. Kuzeyde bulunan kemerler ile olan üslup farkı,

⁴ Adana Kemer Altı camiinde de benze bir uygulamaya gidilmiş olup doğu cepheye bir yazlık mescit yerleştirilmiştir. Ancak bu cepheye açılan pencerelerin iç mekâna giriş sağlıyor olması sebebi ile çalışmamıza dahil etmedik bkz. (Çam,2010:165-171).

bu mekânın daha sonra buraya eklendiğini göstermekte ise de bundan önce bir revakın varlığına mihrabın doğusundaki üçüncü sütunun taşıdığı kemer yüzeyindeki bingi taşı işaret etmektedir. Buradaki tonoz ile bingi taşı arasında açık bir uyumsuzluk bulunmaktadır (Plan 5, Resim 5,6).

2.1.6.Şanlıurfa Hızanoğlu Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Tek kubbeli camiler planında ele alınan 1729 tarihli Hızanoğlu caminin batısında yer alan kesme taş ile inşa edilmiş yazlık mescit; iki ayağa basan üç kemerle avluya açılan tonoz örtülü bir mekândan oluşmaktadır. Bu bölüm Kürkçüoğlu tarafından son cemaat mahalli olarak değerlendirilmiştir (Kürkçüoğlu, 1993:77). Ancak son cemaat mahalleri cami iç mekânına girişte bir ön mekân özelliği taşır. Burada bu özellik olmadığı gibi avlunun kible duvarına paralel olarak yerleştirilen bu mekân tek kubbeli camiden ziyade avlu ile bağlantılı bir ibadet alanı durumundadır (Plan:6).

2.2.Üzeri Açık Yazlık Mescitler

Üzeri açık olan yazlık mescitler birinci guruba göre daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Adıyaman, Antakya, Gaziantep ve Şanlıurfa'da bu yapı tipinin uygulandığını görmekteyiz. Bu tür yapılar avlu içerisinde bir seki şeklinde ele alınanlar ve avluyla hemzemin olanlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

2.2.1.Avlu ile Hem Zemin Olan Yazlık Mescitler

Bu grupta incelenen yazlık mescitlerde, mihrap konulan avlunun zemini ibadet alanı olarak kullanılmakta ve herhangi bir yükselti ile bu bölümler ayrılmamaktadır. Aşağıda bu türe giren yapı örnekleri verilecektir.

2.2.1.1.Adıyaman Ulu Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

İlk inşası hakkında farklı tarihlendirmeler bulunan Dulkadirli döneminde XV. yüzyıl ilk çeyreğine tarihlendirdiğimiz (Şancı,2012:121) ancak farklı araştırmacılar tarafından 1505-1515 (Gündoğdu, 1986: 13-15.), arasına tarihlendirilen Adıyaman Ulu Cami'nin batısında yer alır. Kuzeyinde son cemaat mahalli bulunan Ulu Cami'nin batısında, avlunun kible duvarına yerleştirilen bir mihraptan ibarettir. Avlu zemini aynı zamanda ibadet alanı olarak kullanılmaktadır (Resim:7). Caminin doğu cephesinin baktığı avlu kısmına ise cenaze namazlarının kılınması için musalla taşları yerleştirilmiştir. Yazlık mekân olarak adlandırılan (Bayhan, 2007: 88; Altın,2016: 1240), Yazlık mescidin orijinal mi yoksa sonradan ilave mi edildiği kesin olarak tespit edilebilmiş değildir. Bu cami; son cemaat mahallinin, cenaze namazlarının kılınması için tahsis edilmiş ayrı bir alanın olmasıyla yazlık mescidin bulunması ile dikkat çekmektedir. Adıyaman ulu camisinde işlevleri farklı olan üç alan birbirinden ayrılmıştır. Bu yönüyle ulu cami önem arz etmektedir (Plan:7, Resim:8).

2.2.1.2.Adıyaman Kap Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Kap camii ilk inşasının 1182/1768 yılında olduğu ve bugün üzerinde bulunan kitabelerde 1923 yılında yenilediği belirtilmektedir (Bayhan ve Salman, 2010: 70). Yazlık mescit mihrabının üzerindeki kitabede ise H.1249 / M.1833 yılı okunmaktadır. Yazlık mescit; Caminin batısında camiden daha eski bir yapının (muhtemelen bedestenin) damı üzerinde yer almaktadır. Bu eski yapının üst örtüsü kısmen hem caminin avlusunu hem de yazlık mescidin ibadet alanını oluşturmaktadır (Plan:8, Resim:9). Basit mihrap nişinin iki yanındaki süslemeli taşlar devşirme olup üzerinde, tahribatlar nedeniyle yalnızca 1249 tarihi okunabilen bir kitabe bulunmaktadır (Resim 10).

2.2.1.2.Antakya Ağca Mescit'in Avlusundaki Yazlık Mescit

Ağca Mescid'in batısında avluda yer alan basit bir nişten ibaret mihraptan meydana gelen yazlık mescitte, avlu zemini aynı zamanda ibadet alanı olarak kullanılmıştır. Mihrap avluya vev yerleştirilmek sureti ile kible yönü belirlenmiştir (Plan:9, Resim:11). Mihrabın yakınındaki köşk minare bir minber şeklinde kullanılmaya müsait olmasına rağmen bu şekilde kullanılıp kullanılmadığı konusunda bir bilgiye ulaşamadık. Ağca Mescid'in ilk inşası XIII yüzyılın sonlarına tarihlense de avludaki yazlık mescit, muhtemelen en geç 1842 tarihindeki onarımda avluya yerleştirilmiş olmalıdır(Şancı, 2019: 78-79).

2.2.1.3.Antakya Zoveroğlu Mescidi'nin Avlusundaki Yazlık Mescit

Zoveroğlu mescidinin avlu duvarında bulunan metal bir levha üzerinde H. "1215" tarihi yazmakta olup M. 1800 yılına tekabül etmektedir (Şancı, 2019: 106). Söz konusu tarih, mescidin üslubuna uygun düşmektedir. Yazlık mescidin de bu tarihte yaptırılmış olabileceği düşüncesindeyiz. Yazlık mescit, mescidin avlu kapısının batısına vev olarak yerleştirilmiş basit bir mihrap nişinden oluşmaktadır. Burada yazlık mescit ile mescit arasındaki ilişki, yalnızca avlunun ortak kullanılıyor olmasıyla sınırlıdır. Mescit avlunun doğu kısmında, yazlık mescit ise batı kısmında yer almakta ve avlu kapısı bunları birbirinden ayrı birer yapı konumuna getirmektedir (Plan: 10, Resim:12).

2.2.1.4.Antakya Hünkâr Mescidi'nin Avlusundaki Yazlık Mescit

Mescit üslup özelliklerinden dolayı 19.yüzyıla tarihlenmekte olup yazlık mescidin de bu tarihte inşa edildiği tahmin edilmektedir (Şancı, 2019: 115).

Hünkâr mescidinin batısına verrev olarak yerleştirilmiş sade bir mihrap nişinden oluşan yazlık mescitte avlu zemini aynı zamanda ibadet alanı olarak da kullanılmaktadır (Plan:11, Resim:13). Bu yapıda mihrap, mescit ile avlu duvarlarının kesiştiği noktaya yerleştirilmiş olmakla beraber bir son cemaat mahalli işlevine sahip değildir.

2.2.1.5.Antakya Hedbe Mescidi'nin Avlusundaki Yazlık Mescit

Yapım tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Antakya'daki bazı yapılarla olan benzerliği bu yapının da 19. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir (Şancı, 2019: 125). Teraslanarak elde edilen alan üzerinde, bir avlu içerisindeki mescidin batısına verrev olarak yerleştirilen mihraptan ibaret yazlık mescidin ibadet alanı aynı zamanda avlunun taş döşemeli zeminini oluşturmaktadır (Plan:12, Resim:14).

2.2.1.6.Gaziantep Ahmet Çelebi Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Ahmet Çelebi Camii 1672-3 tarihinde inşa edilmiş olup avludaki yazlık mescidin camiden önce, kastle birlikte inşa edildiği ve bir namazgâh olabileceği belirtilmektedir (Çam, 2006: 6-7). Ayrıca; buranın yazlık mescit olarak kullanılabileceğine de işaret edilmiştir (Çam, 2006: 6) Ahmet Çelebi Camisinin batısında yer alan yazlık mescidin⁵ mihrabı mevcut avlu duvarından yüksek tutulmuştur. Mihrap nişinin yüzeyinde dört bordür halinde süsleme yer almakta ancak mihrapta yapılan onarımlarla bunun bir kısmı silinmiş durumdadır. Mihrap; süslemesi ve avlu duvarını aşan kütlesi ile vurgulanmaya çalışılmıştır. Yapıda avlu zemini aynı zamanda ibadet alanı olarak kullanılmaktadır (Plan:12, Resim:15). Caminin batısında bulunan giriş kapısından ve caminin beden

⁵ Bu bölüm yazlık mekân olarak adlandırılmıştır (Altın:2015.230)

duvarlarından uzak bir mesafede yer alan yazlık mescit, caminin giriş bölümünü veya son cemaat mahallini oluŐturmamaktadır. Bu konumlanma Adıyaman Kap camiinde de aynı Şekilde uygulanmıŐtır.

2.2.1.7.Şanlıurfa Nimetullah Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Bu yazlık mescidin yapım tarihini belirleyecek herhangi bir kitabe bulunmamakla beraber asıl caminin tarihi de üslup özelliklerinden hareketle belirlenmektedir. Caminin inşa tarihi; Ruz Bey'in 1520 tarihli mezar taşındaki süslemelerle taç kapı ve mihrap üzerindeki süslemelerin benzerliğinden hareketle, onun ölümünden önceki bir tarihte, 1500 yılı civarında yaptırılmış olabileceği belirtilmektedir (Kürkçüoğlu, 1993: 22; Aslan, 2008:1). Buna göre bu yazlık mescidin de camiden sonra, ancak buna yakın bir tarihte yaptırılmış olabileceğini söyleyebiliriz. Nimetullah Camisi'nin doğusunda, avluda yer alan yazlık mescit, avlunun kible duvarına yerleştirilen sade bir mihraptan meydana gelmektedir. Caminin taş döşemeli avlu zemini aynı zamanda yazlık mescidin de ibadet alanını oluşturmaktadır (Plan:13, Resim:16).

2.2.1.8.Şanlıurfa Hasan Padişah Camii Avlusundaki Yazlık Mescit

Yazlık mescit, Akkoyunlu Uzun Hasan tarafından 1460 yılı civarında yaptırılmış olabileceği belirtilen caminin avlusunda bulunmaktadır (Kürkçüoğlu, 1993: 34-35). Caminin kuzeyinde ve camiden bağımsız bir Şekilde avluya yerleştirilen yazlık mescidin mihrabının kemer köŐeliklerinde yer alan rozet Őeklindeki kitabede H.1259 – M.1842 tarihi bulunmaktadır. Hasan Padişah Cami'sin avlusunda ve son cemaat mahallinin kuzeyindeki yazlık mescitte, avluya yerleştirilen bir mihrap ile avlu zemini ibadet alanına dönüŐtürülmüŐtür (Resim:17). Mihrap bloğunun iki yanı üstten silmelerden oluşan bir korniŐle, ön yüzde de iki yana yerleştirilen zarif baŐlıklara sahip köŐe sütuncelerle sınırlandırılmıştır. IŐınsal bir kavsaraya sahip yarım daire mihrap nişi, iki yandan kaval silmelerle

çerçevesindedir. Bu silmeler kavsara üzerinde kaş kemer oluşturacak şekilde birleştirilmiş ve uç kısma bir hilal yerleştirilmiştir. Kavsaranın dairesel çizgisi ile kaş kemerin arasına bir gülçe, kemer köşeliklerine de karşılıklı olarak kare panolara işlenmiş, içlerinde yazı bulunan birer rozet yerleştirilmiştir. Mihrap bloğunun yan kısımlarının kornişlerle sınırlandırılması, yapının özenle planlandığını göstermesi açısından önem kazanmaktadır.

2.2.2.Avlu İçerisinde Seki şeklinde olan Üzeri Açık Yazlık Mescitler

Bu tür yazlık mescitler içlerinde buldukları avludan bir seki ile ayrılmaktadır. Bu yapıların yaygınlığı hemzemin olan yazlık mescitlere göre daha azdır. Bu gruba giren örnekleri aşağıda vereceğiz.

2.2.2.1.Antakya Selvili Camii Külliyesi'ndeki Yazlık Mescit

Selvili cami külliyesi bugünkü şeklini H.1272-73 M.1855-6 yıllarında almıştır. Külliyenin avlusunda yer alan yazlık mescit, caminin batısında 100 cm yüksekliğinde bir seki şeklinde ele alınmıştır (Şancı, 2019: 71-72). Avlu içerisinde seki kible yönüne uygun yerleştirilmiş olduğundan ayrıca bir mihraba yer verilmediği görülmektedir (Plan:14, Resim:18). Çok basit bir şekilde ele alınmış gibi görülse de bir seki inşa eden kişi mihrabı neden koymamış sorusu cevapsız kalmaktadır. Buradaki yazlık mescit; yazlık mescitlerin mihrapsız bir uygulaması olması ve avlunun ortasında kibleye yönlendirilmiş bir seki şeklinde ele alınışıyla önem kazanmaktadır.

2.2.2.2.Antakya Uçtum Mescidi'nin Avlusundaki Yazlık Mescit

Uçtum mescidi; mescidin kapısı üzerindeki kitabeye göre H.1293- M.1876 yılında inşa edilmiştir (Şancı, 2019: 117-118). Yazlık mescidin de bu tarihte inşa edilmiş olduğunu düşünmekteyiz. Uçtum mescidinde avlu kapısının güneyinde asıl mescit, kuzeyinde ise avlu zemininden yüksekçe bir seki şeklinde ele alınan yazlık mescit bulunmaktadır. Kavсарası bulunmayan bir mihrap nişi, sekinin kible yönünde yer almaktadır. Burada mihrap basit bir uygulama olarak karşımıza çıksa da seki şeklinde avludan tecrit edilmiş ibadet alanıyla yapı vurgulanmıştır (Plan:15, Resim:19).

2.2.2.3.Mardin Eminateddin Külliyesi'ndeki Yazlık Mescid

Külliyeinin; Necmeddin İlgazi ve Kardeşi Eminateddin tarafından 1108/9–1122/23 yıllarında inşa ettirildiği belirtilmektedir (Altun, 1978:14). Mardin Eminateddin Külliyesi'nin bir parçası olan ve günümüze birçok onarımlarla ulaşan mescidin doğusundaki seki, zeminden 1,5 m. yüksek tutulmuş ve kible yönüne bir mihrap yerleştirilmiştir (Plan:16, Resim:20). Sekinin etrafı tamamen yeni olan korkuluklarla çevrilidir (Altun, 1978:14). Bu yazlık kısmın avlu zemininden 1,5 m. yüksek tutulması buranın orijinalde de böyle olabileceğini düşündürmektedir. Bir ekleme olsa idi sadece avlunun kible yönüne bir mihrap ilavesi ile problem çözülebilirdi. Böyle bir imkân kullanılmadığına göre, yapıyla beraber tasarlanmış olması daha kuvvetli bir ihtimal olmalıdır. Bu sekileme işlemi, avlu duvarının hava akımını kesmesinin önüne geçmek için de uygulanmış olabilir.

3.Karşılaştırma, Değerlendirme ve Sonuç

Yazlık mescitler diye adlandırdığımız yapıların yukarıdaki örneklerden hareketle tanımını; bir caminin avlusunda uygun bir alan üzerine yerleştirilen bir mihraptan ibaret, ana yapıya ait bir ön mekân işlevi üstlenmemiş, yarı bağımsız, üzeri açık veya kapalı, kible duvarı hariç diğer yönlerden dışa açık yapılar şeklinde yapabiliriz. Bu yapılar; minberin bulunmayışı sebebi ile bayram ve cuma

namazları kılınmaya müsait olmasa da yaz mevsimlerinde sabah, ikindi, yatsı ve teravih namazlarının kılınmasına yönelik bir amaç için inşa edilmişlerdir.

Yazlık mescitler ile namazgâhlar arasında, mimari, hizmet sunduğu kitle ve işlevi açısından farklar bulunmaktadır. Bunları mimari açıdan değerlendirdiğimizde ilk fark, namazgâhların bağımsız birer yapı olarak tasarlandığını ancak yazlık mescitlerin ise bir cami veya mescidin avlusunda yer almaları olarak ortaya çıkar. Namazgâhlar yerleşim yerlerinin dışında yolculara ve yaylalarda yaşayanlara hizmet verirken; yazlık mescitler yerleşim merkezlerinde yerleşik insanlara hizmet vermek için inşa edilmişlerdir. Namazgâhlar kalabalık insan topluluklarını belli zamanlarda bir araya toplamaya uygun geniş sahalarda inşa edilirken; yazlık mescitler ise belli bir muhitin daha az sayıdaki insanlarını belli vakitlerde sadece vakit namazlarını kılmak için toplamaya yönelik inşa edilmişlerdir⁶.

Yazlık mescitler ile “yazlık mekânlı” olarak tanıtılan Konya örnekleri (Karpuz, 2006: 289 vd.) arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Konya/Bozkır Harman Pınar Köyü, Konya/ Bozkır Harman Sorkun köyü ve benzer diğer örneklerdeki yazlık mekânlar yanlara alınmış son cemaat mahalli şeklindedirler (Plan:18, 19, Resim: 21). Konya örneklerinde görülen son cemaat mahallinin yanlara alınmış bir örneği de Tokat Ulu Camisidir. Tokat ulu camisinin iki yan cephesinde de içinde mihrabı bulunan üzeri kapalı yanları açık mekânlar yer almaktadır (Plan:20). İçlerinde mihrabı bulunan bu iki alan, aynı zamanda caminin harimine geçişi sağlayan kapıların açıldığı bir ön mekân olması sebebiyle son cemaat mahalli olarak adlandırılmıştır. (Gündoğdu, vd, 2006: 39,43.).

---

⁶Bayram namazlarının daha kalabalık olması gerekçesi ile olmalıdır ki, Mescidi Nebevi’de cuma namazı kılınırken, bayram namazı şehir dışında açık alanlarda kılınmıştır (Çam, 1999: 183.).

Yazlık mescitlerin, cenaze namazı kılınması amacıyla da yaptırılmış olamayacağını, Adıyaman Ulu Camisi'nin batısında yer alan yazlık mescide musalla taşlarının konmayıp, bunların doğu tarafta ayrı bir alanda bulunması göstermektedir (Resim:7,8). Yine de bazı zorunlu durumlarda buralarda cenaze namazı da kılınabilir, çünkü cenaze namazı kılmak için mihrabı olan bir alana ihtiyaç yoktur.

Yazlık mescitlerden üzeri kapalı olanların en eski tarihilerine Artuklu medreselerinden Diyarbakır Mesudiye, Mardin İsa Bey ve Akkoyunlular devrinde tamamlanan Mardin Kasımiye medresesinde rastlanmaktadır. (Kuran, 1969:2-28; Sözen, 1970: 153-159; Altun ,1978:133,171; Beysanoğlu, 1987: 338, 339; Tuncer, 1996: 45-48.). Bu yapılar kompleks olarak düzenlendiği için içerisinde kapalı mescitlere de sahip bulunmaktalar. İşte bundan dolayı mescit –yazlık mescit ilişkisi bunlarda da kurulmuştur. Üzeri kapalı yazlık mescitlerden yalnızca Adana Ağca mescitteki yazlık mescit kuruluş olarak yapıyla doğrudan bağlantılı olup, diğerlerini tamamen camilerden ayrılmış birer yazlık mescit olarak değerlendirebiliriz. Bu yapıların ilk örneklerinin ise Mescidi Nebevi, Basra ve Kûfe Mescitleri olduğu belirtilmektedir (Söylemezoğlu, 1954:33; Kürüm, 2007:105). Ancak bunlar üzeri kapalı yazlık mescit tipine öncülük etmiş olabilir. Namazgâhların kaynağının ise Hz. Muhammed zamanında bayram namazlarının şehir dışında açık havada kılınması (Çam, 1999: 183) namazgâhlara olduğu gibi üzeri açık yazlık mescitlere de kaynaklık etmiş olabilir.

Diğer grubu oluşturan üzeri açık olan yazlık mescitler ise daha az ekonomik yük getirdiğinden, daha yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Üzeri açık veya kapalı yazlık mescitlerin avlu içerisinde belli bir yere endeksli olmadığı, tek belirleyici şartın mihrabın yerleştirileceği uygun bir yer ve bunun berisinde bir ibadet alanının bulunması olduğu şu örneklerden anlaşılmaktadır. Harran'da Şeyh Hayat Türbesi ve Camii, Şanlıurfa Mevlidi Halil Camii, Mardin Eminateddin

Külliyesi'ndeki yazlık mescitler caminin doğusunda, Adana Ağca Mescit, Adıyaman Ulu ve Kap camileri, Antakya Ağca, Hedbe, Hünkar, Zoveroğlu, Gaziantep Çelebi camii, Şanlıurfa Nimetullah camilerinde ise yazlık mescitler batı tarafta, Antakya Uçtum mescidi ve Şanlıurfa Hasan Padişah camilerinde kuzeyde, Antakya Şekercik camisindeki üzeri açık yazlık mescit ise güneyde yer alırlar. Antakya Selvili Mescitte, yazlık mescit avlunun ortasında yüksek bir seki şeklinde ve mihrapsız olarak ele alınmış tek örnektir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi yazlık mescitler, cami avlularında farklı yönlerde konumlandırılabilir. Yazlık mescit uygulamalarında Bağdat Abdulgani Geylani Külliyesi'nin (1165,1534) yazlık mescidinde iki mihrabın bulunuyor olması ile önceki örneklerden ayrılır (Uluçam, 1989: 35).

Avlu zemininden yüksek tutulmuş bir seki şeklinde ele alınanlar ise, Antakya Selvili, Mardin Eminateddin külliyesindeki yazlık mescitlerde karşımıza çıkmaktadır.

Avlu zemininin ibadet alanı olarak kullanıldığı yapılara ise Diyarbakır Ulu, avlusu günümüze ulaşmayan Silvan Ulu, Mardin Ulu, Kızıltepe Ulu, Mardin Bab Es Sor, Adıyaman Ulu ve Kap, Antakya Ağca, Hedbe, Hünkâr, Zoveroğlu, Gaziantep Çelebi Ahmet, Şanlıurfa Nimetullah, Şanlıurfa Hasan Padişah camilerinin yanındaki yazlık mescitleri örnek verebiliriz⁷.

Bunlardan Diyarbakır Ulu (1091-92) (Aslan Apa.1984.102), Silvan Ulu (1152-1176) (Aslan Apa.1984.105), Mardin Ulu (XII. Yüz yılın son çeyreği), Kızıltepe Ulu (1200-1204), Mardin Melik Mahmut (Bab Es Sur) (XIII.yüz yılın son çeyreği), (Altun. 67, 84, 110)camileri yukarıda anlatılmamakla beraber, diğer yapılarla hem

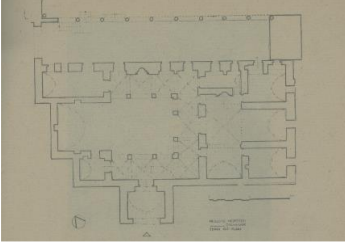
---

⁷ 7 Artuklu eserleri için bkz. (Altun,1978:1ve sonrası).

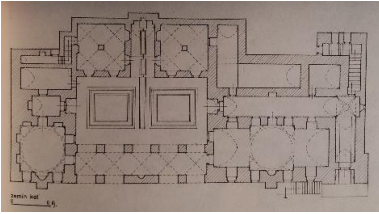
benzer yanları hem de farklı yanları bulunmaktadır. Bu yapılarda mihrap caminin kuzey cephesine yerleştirilmiş olmakla beraber üzeri kapalı mekânlar değildir. Bu sebepten dolayı bunları bir son cemaat mahalli mihrabı olarak mı yoksa yazlık mescit olarak mı değerlendirme konusu tartışmalı olacaktır. Bu mihrapların bulunduğu cepheler aynı zamanda giriş cepheleri olduğundan bunları yazlık mescitler olarak değerlendirme imkânımız yoktur. Ancak bu örneklerin son cemaat mahallerinin hazırlayıcısı olabileceğini de göz önüne almanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Yazlık mekânlı camilerin Türkiye dışında kalan iki örneği Irak'ta Bağdat yer almaktadır. Abdulgani Geylani Külliyesi'nin (1165,1534) ortasında Türkiye örneklerinden oldukça büyük bir yazlık mescit uygulamasını görmekteyiz (Uluçam, 1989:35). Burada diğerlerinden farklı olarak iki mihraba yer verilmiştir. Bağdat'taki ikinci örnek olan, Şeyh Ömer Sühreverdi Külliyesinde de (917/1511) avlu duvarına gömülü bir mihraptan oluşan yazlık mescit yer almaktadır (Uluçam, 1989:41).

Bu çalışma da eldeki örnekler değerlendirilerek son cemaat mahalleri, namazgâhlar ve yazlık mescitlerin birbirinden farklı yapılar olduğu açıklanmaya çalışılmış olup yazlık mescitler üzeri kapalı ve açık olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Üzeri açık olan mescitler ise seki şeklinde avlu zemininden yükseltelenler ile avlu ile hemzemin olanlar olmak üzere iki alt grup halinde tasnif edilmiştir.

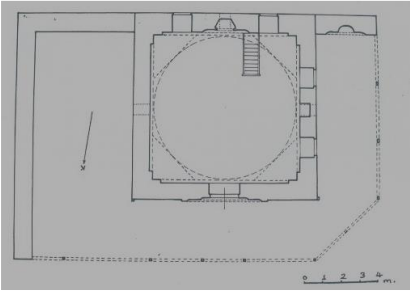

Plan1)Diyarbakır Mesudiye Medresesi Resim1) Diyarbakır Mesudiye Medresesi
(O. Aslanapa'dan)

Plan 2)Mardin İsa Bey Medresesi
Zemin Kat (A. Altun'dan)

Resim 2)Mardin İsa Bey Medresesi kible
cephesi (M.K.Şahin Arşivi)

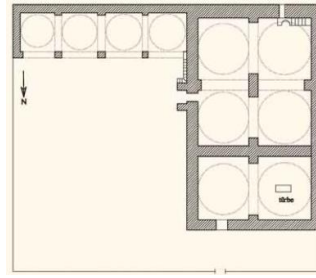

Plan 3) Adana Ağca Mescit(N. Çam'dan)

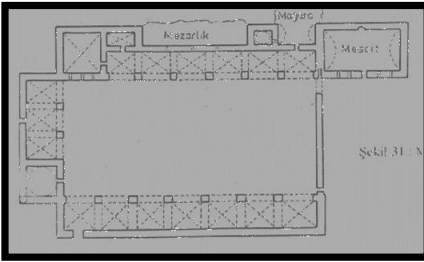
Resim 3) Adana Ağca Mescit'te Yazlık
Mescit

Resim 4) Harran'da Şeyh Hayat Camisindeki Yazlık Mescit

Plan 4) Harran'da Şeyh Hayat Camisindeki Yazlık Mescit (C.Kürkçüoğlu'ndan)

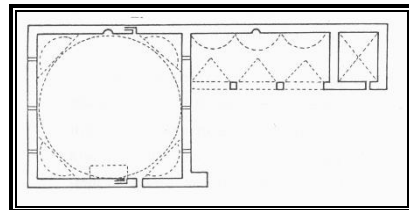
Plan 5) Şanlıurfa Mevlidi Halil Camii'ndeki Yazlık Mescit (C.Kürkçüoğlu'ndan)

Resim 5) Şanlıurfa Mevlidi Halil Camii'ndeki Yazlık Mescit

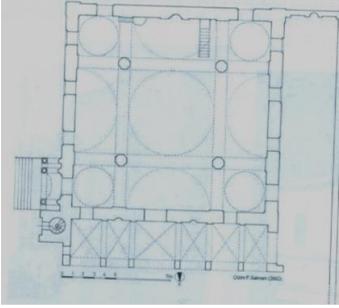
Resim 6) Şanlıurfa Mevlidi Halil Camii'ndeki Yazlık Mescit

Plan 6) Şanlıurfa Hızanoğlu Yazlık Mescit(C. Kürkçüoğlu'ndan)

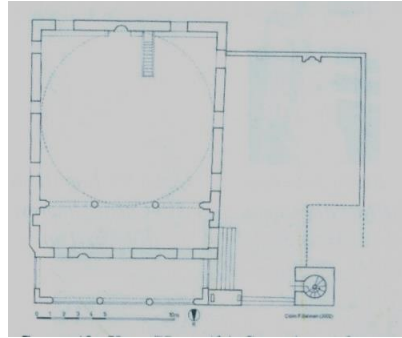
Resim 6) Şanlıurfa Hızanoğlu Yazlık Mescit (C. Kürkçüoğlu'ndan)

Plan 7) Adıyaman Ulu Camii (Bayhan'dan) Resim 7) Adıyaman Ulu Camii'nde Yazlık mescit

Resim 8) Adıyaman Ulu Camii'nde Musalla

Plan 8) Adıyaman Kab Camii (A.A. Bayhan'dan)

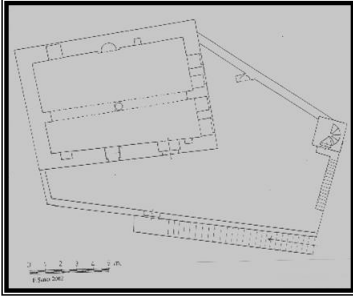

Resim 9) Adiyaman Kab Cami'inde
Yazlık Mescit

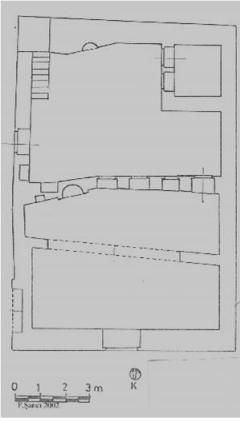
Resim 10) Adiyaman Kab Cami'inde
Yazlık Mescit Mihrabı

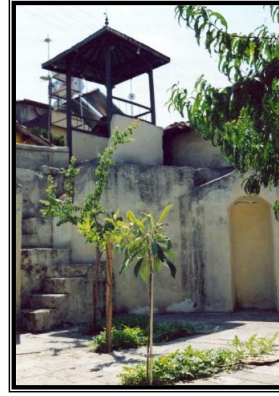
Plan 9) Antakya Ağca Mescit'teki
Yazlık Mescit(F.Şancı'dan)

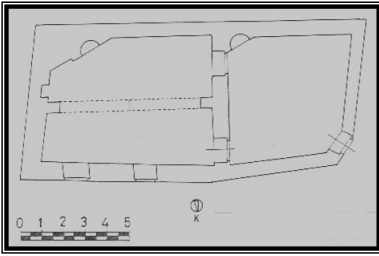
Resim 11) Antakya Ağca Mescit'teki
Yazlık Mescit

Plan 10) Antakya Zoveroğlu Mescit)
Avlusundaki Yazlık Mescit(F.Şancı'dan)

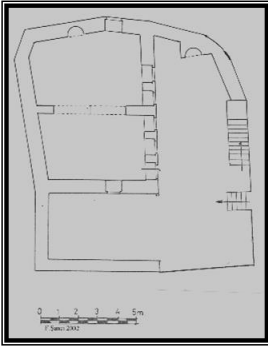
Resim 12) Antakya Zoveroğlu
Mescit'in Avlusundaki Yazlık Mescit

Plan 11) Antakya Hünkar Mescidinin
Avlusundaki Yazlık Mescit(F.Şancı'dan)

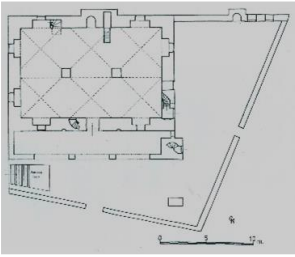
Resim 13) Antakya Hünkar Mescidinin
Avlusundaki Yazlık Mescit

Plan12) Antakya Hedbe mescit
Avlusundaki Yazlık Mescit(F.Şancı'dan)

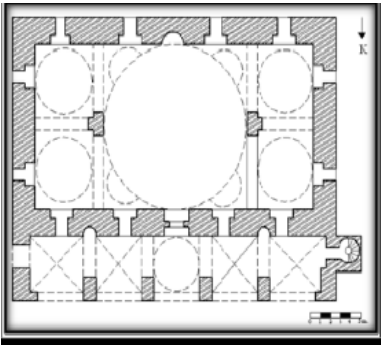
Resim 14) Antakya Hedbe mescit
Avlusundaki Yazlık Mescit

Plan 13) Gaziantep Çelebi Ahmet
Camii Yazlık Mescidi (N.Çam'dan)

Resim 15) Gaziantep Çelebi Ahmet
Camii Yazlık Mescidi

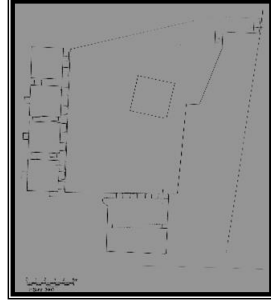
Plan14) Şanlıurfa Nimetullah Camii
(M. Arslan'dan)

Resim 16) Şanlıurfa Nimetullah Camii
Avlusundaki Yazlık Mescit

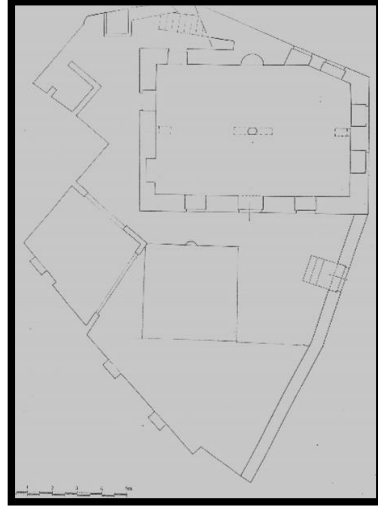
Resim 17) Şanlıurfa Hasan Padişah Camii
Yazlık Mescidi

Plan15) Antakya Selvili Camii Yazlık
mescidi(F.Şancı'dan)

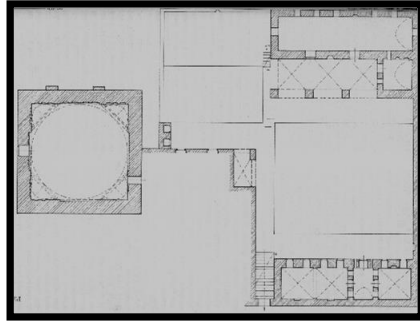
Resim18) Antakya Selvili Camii
Yazlık mescidi

Plan16) Antakya Uçtum Mescidi

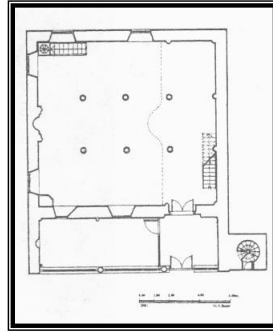
Resim 19) Antakya Uçtum Mescidi'nde
Yazlık Mescit

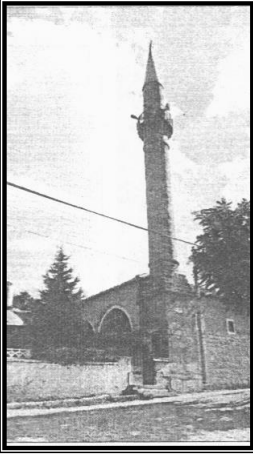
Plan17) Mardin Emineddin külliyesi
yazlık mescidi (Ara Altun'dan)

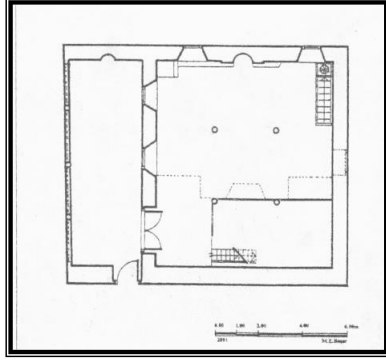
Resim 20) Mardin Emineddin külliyesi
yazlık mescidi (M. K. Şahin Arşivinden)

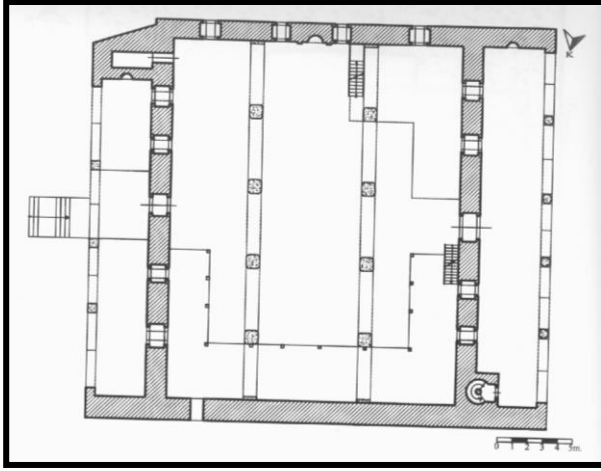
Plan18) Konya Bozkır Harman
Pınar Köyü Camii (H. Karpuz'dan)

Resim 21) Konya Bozkır Harman
Pınar Köyü Camii (Haşim Karpuz'dan)

Plan19) Konya Bozkır Harman
Sorkun Köyü Camii (H. Karpuz'dan)

Plan20) Tokat Ulu Camii (H. Gündoğdu'dan)

KAYNAKÇA

- Akmaydalı, Hüdavendigâr (1994), “Mihraplı ve Minberli Namazgâhlarımız”, *Vakıflar Dergisi*, S.,XXIII, Ankara,s.123-143.
- Altın, A. (2017), “Adıyaman’da Bir Kabaltı ve Kabaltı (Hacı Ali) Camisi” *İstem Dergisi*, S.29, Konya,s. 103-123
- Altın, A. (2016), “Geçmişten Günümüze Adıyaman Ulu Camisi” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, Adıyaman, s.1224-1268.
- Altın, A.(2015), *Gaziantep Türk İslam Mimarisi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum
- Altun, Ara, (1978). *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisi’nin Gelişmesi*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay.
- Arseven, Celal Esat, (1983), “Namazgâh” Mad. *Sanat Ansiklopedisi*, C.III., İstanbul, MEB Yay.
- Aslan, Muhammet, (200), “Şanlıurfa Nimetullah (Ak) cami Taçkapısı” *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, s.1-14
- Aslanapa, O., (1984), *Türk Sanatı I-II*, İstanbul, Kervan Yayınları
- Aslanapa, O., (1984), *Türk Sanatı I-II*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Bayhan, Ahmet Ali, (2007), “Yeni Okunan Kitabeleriyle Adıyaman Ulu Camii’nin Tarihi Serüveni” *Sanat Tarihi Araştırmaları Prof. Dr. Haşim Karpuz’a Armağan*, Konya, s.79-92.
- Bayhan, Ahmet Ali- Salman- Fikri- Bayraktar Sami, (2010), Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004), Adıyaman, Doğuş Gazete ve Matbaacılık
- Beysanoğlu, Şevket, (1987), *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi – Başlangıçtan Akkoyunlulara Kadar-*, C.1, Ankara, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yay.

- Çam, Nusret, (1999), *İslam'da Sanat Sanatta İslam*, Ankara, Akçağ Yay.
- Çam, Nusret, (2010), *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Adana 01*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Yayınları.
- Develioğlu, Ferit, (1993), "Namazgâh" Mad. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, Sebat Yayım Dağıtım
- Eskici, Bekir, (2002), "Osmanlı Döneminde Eski Malatya Şehri ve Yapıları" *Erciyes Üniversitesi Fen –Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu Bildirileri (08.10.2002)*, Kayseri, s.405-416.
- Gündoğdu, Hamza -Bayhan, Ahmet Ali – Aktemur, Ali Murat -v.d,,(2006) *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Ankara,
- Gündoğdu, Hamza, (1986), *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara KB Yay.
- Hasol, Doğan, (1979), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 2. Baskı, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yay.
- Kara, Ahmet, (2005), *19. Yüzyılda bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul, IQKültürSSanat Yayıncılık.
- Karpuz, Haşim, (2006), "Konya ve Çevresinde Yazlık Mekânlı Camiler", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, (21- 23 Nisan 2005, Erzurum)*, Erzurum, s.287-305,
- Kuran, Aptullah, (1969), *Anadolu Medreseleri*, C.1, ODTÜ Yay., Ankara.
- Kürkçüoğlu A. Cihat, (1993), *Şanlıurfa Camileri*, Şurkav Yay., Ankara,
- Kürüm, Mükerrerem, (2007), "Aydın'daki Osmanlı Dönemi Namazgâhları Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.18, Erzurum, s.101-126.
- Aslanapa, O., (1984), *Türk Sanatı I-II*, Remzi Kitabevi,1stanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki, (2004), "Namazgâh" *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Ankara.

- Söylemezoğlu, H. H. K, (1954), *İslam Dini ilk Camiler ve Osmanlı Camileri*, İstanbul,
- Sözen, Metin- Tanyeli, Uğur, (1986) “Namazgâh” mad., *Sanat Kavram ve Terimler Sözlüğü*, İstanbul. Remzi Kitabevi
- Sözen, Metin, (1970), *Anadolu Medreseleri –Selçuklu ve Beylikler Devri, Açık Medreseler*, C.1, İstanbul, İTÜ Yay
- Şancı, Fuat, (1012), “Commagene Coğrafyasında Türk İslam Eserleri (Adıyaman İlinde (Merkez İlçe) Cami ve Mescitler), *I. Uluslar Arası Commagene Kültür, Sanat ve Turizm Sempozyumu 24-25 Haziran 2010*, Adıyaman, 117-132
- Şancı, Fuat, (2019), *Hatay İlinde Türk İslam Mimarisi*, Ankara, Merdiven Yay
- Şeşen, Ramazan, (1993), *Harran Tarihi*, Ankara, DVY
- Tuncer, Orhan Cezmi, (1996) *Diyarbakır Camileri –Mukarnas, Geometri, Orantı-*, Ankara, Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi Yay.,
- Uluçam, Abdüsselam, (1989), *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara. Kültür Bakanlığı

EXTENDED ABSTRACT

In light of the information above, summer *masjid* can be defined as a semi-independent, covered or open-air structure comprised of a *mihrab* located in an appropriate point in a mosque yard without assuming the function of an initial entrance of the main building. It is not suitable to perform collective prayers on Friday or during holidays since it does not have a *minbar*, but in summer months it can serve as point of collective prayer for the morning, afternoon, nightfall (*isha*), and *tarawih* prayers.

Summer *masjid* differs from *namazgâh* with its architecture, the congregation it caters to, and the function it serves. From the perspective of architecture, the most obvious difference is that summer *masjid* is part of the yard of a mosque or *masjid*, while *namazgâhs* are designed as independent structures. Furthermore, *namazgâhs* serve people who live far from city centers, wayfarers, and nomads on seasonal move, whereas summer *masjids* are for permanent communities. *Namazgâhs*, as places of prayer were built on relatively large areas suitable for gathering crowds at certain times; summer *masjids*, on the other hand, served the function of bringing local congregations together to perform their prayers collectively.

There are also differences between summer *masjids* and places referred to as having a 'summer venue' as in the example of the city of Konya. In the province of Konya, the summer venues in the Pınar and Sorkun villages of the county Bozkır Harman and similar examples are in the form of a last congregation area built on the flanks of a mosque (Plans 18, 19, and Picture 21). Another example of a last congregation area built on the flanks as in Konya can be seen in the Tokat Grand Mosque, with covered spaces on both sides with a *mihrab* inside each (Plan 20). These two areas with *mihrabs* are referred to as a last congregation area as they also form a space in the entrance to the mosque with doors leading to *harim*, the inner space of the mosque.

It is also evident that summer *masjids* were not built for funeral prayers. In the Grand Mosque of Adıyaman, for instance, the stone bier called *musalla* is in a separate area in the east side of the mosque even though the summer *masjid* is located in the west flank (Pictures 7, 8). Nevertheless, funeral prayers can be performed here if and when required, as a space with a *mihrab* is not a must for funeral prayers, after all.

The oldest examples of covered summer *masjids* are found in the Artuqid *madrasas* of Mesudiye (Diyarbakır) and Isa Bey (Mardin) and Kasımiye Madrasa (Mardin) built during the Aq Qoyunlu era. These were all designed as building complexes which housed *masjids*, among other structures. Consequently, the

connection between the mosque and the summer *masjid* was established. Among the covered summer *masjids*, only the Ağca Masjid in Adana is directly connected to the larger building, unlike other examples that are completely separated from the mosque as an independent summer *masjid*. The first examples of these structures are accepted to be al-Masjid an-Nabawi in Medina, Saudi Arabia and Basra Imam Ali Mosque and Masjid al-Kufa both located in Iraq. However, these may be the prototypes of covered summer *masjids*. The custom of performing holiday prayers in open spaces outside the city in the day of Prophet Mohammed might be the origin of both the prayer places called *namazgâh* and open-air summer *masjids*.

However, open-air summer *masjids* are more common to find probably because they were less of an economic burden. Open-air and covered summer *masjids* were apparently independent of any fixed reference point in the mosque yard and the only two things that mattered were a suitable location to place the *mihrab* and an area for prayer in front of it, as the following structures attest: The summer *masjids* in the Şeyh Hayat Tomb and Mosque in Harran, Mevlidi Halil Mosque in Şanlıurfa, and the *külliyeye* (complex) of Eminateddin in Mardin are all located to the east of the mosque; whereas, those in the Ağca Masjid in Adana, the Grand Mosque and Kap Mosque of Adıyaman, the mosques of Ağca, Hedbe, Hünkâr and Zoveroğlu in Antakya, and Çelebi Mosque in Gaziantep, and the Nimetullah Mosque in Şanlıurfa are all to the west. Uçtım Masjid of Antakya and Hasan Padişah Mosque of Şanlıurfa feature *masjids* located in the north side and the open-air summer *masjids* in the Şekercik Mosque of Antakya are in the south. The summer *masjid* in the Selvili Masjid of Antakya is unique in that it forms an elevated terrace in the center of the yard and does not feature a *mihrab*. As is clear from these examples, summer *masjids* can be located in any direction in a mosque yard. Another distinctive example of summer *masjids* is the one in the Abdul Qadir Gilani Külliyye, Baghdad (constructed in 1165, restored in 1534) with its double *mihrabs*.

The summer *masjids* of Selvili in Antakya and the Eminateddin Külliyye in Mardin are structured as terraces elevated from the yard level.

The aim of this study is to explain and demonstrate that the last congregation area (*son cemaat yeri*), prayer place (*namazgâh*), and summer *masjid* are different structures and that summer *masjids* are further divided into covered and open-air types. Moreover, open-air *masjids* are classified in two subgroups based on whether they are at the same level as the mosque's yard or elevated with terraced structures.